

گزارشی از صنعت تکافل

گروه پژوهشی مطالعات اسلامی پژوهشکده بیمه

تهیه کننده:

مقدمه

این گزارشی مروری کلی و کوتاه بر معرفی بیمه تکافل و نقش آن در صنعت بیمه ایران و جهان است.

1. معرفی بیمه تکافل

1-1. تکافل در لغت و اصطلاح

تکافل در لغت به معنای «تضمین مشترک»، «کمک متقابل میان گروهی» و «مساعدت و کمک» نیز به کار رفته است. برخی تکافل را این چنین معنی کرده‌اند: «هر عضو جامعه، کفیل دیگران است. همچنان که دیگران نیز کفیل اویند و باید همه نیازهای او را تکفل کنند».

تکافل در فارسی به‌طور کلی معادل دقیق ندارد ولی در اصطلاح عبارت است از: «اهتمام عمومی به امور هم‌نوعان»، اعم از مسلمانان و غیر مسلمانان و شامل تمامی حوزه‌های معنویت، فرهنگ، سیاست،

از اواخر قرن بیستم تلاش‌هایی برای اسلامی شدن اقتصاد در جهان اسلام آغاز شد. ابتدا بانکداری اسلامی مطرح شد و سپس اسلامی شدن بیمه بررسی شد که یکی از مهم‌ترین بخش‌ها و تأمین‌کننده آرامش در دنیای اقتصاد است. فقهای مسلمان از زمان معرفی این صنعت به جامعه مسلمین، در این زمینه دست به قلم شدند و برای طرح‌ریزی جایگزینی برای بیمه کنونی، تلاش و انرژی زیادی اختصاص دادند و امروزه تکافل به عنوان یکی از الگوهای پر کاربرد در پوشش ریسک و بیمه، مورد توجه اندیشمندان حوزه مالیه اسلامی و نیز فعالان بازارهای مالی - به خصوص بازار محصولات بیمه‌ای - در کشورهای مختلف جهان قرار گرفته است.

2-1. تکافل در اصطلاح بیمه (در حوزه پوشش ریسک)

تکافل در حوزه پوشش ریسک به معنای الگویی از توافق جمعی میان گروهی از افراد یا مشارکت کنندگان در برابر زیان یا خسارتی است که امکان دارد به هریک از آنها وارد شود. اعضای گروه توافق می‌کنند که جبران خسارتی را که ممکن است به دلایلی از جمله بلایای طبیعی یا ... به هریک از آنها وارد شود برعهده گیرند (ضمانت کنند). در این وضعیت همه اعضای گروه تلاش خود را برای حمایت از فرد نیازمند (آسیب یا خسارت دیده) تجمیع می‌کنند.

3-1. علت پیدایش بیمه تکافل

مسئله تکافل و بیمه‌های مربوط به آن از اواخر قرن بیستم - دورانی که تلاش‌های وسیعی در کشورهای اسلامی برای اسلامی شدن اقتصاد شکل گرفت - در جهان مطرح شد. بیان برخی ابهامات و نواقص فقهی در خصوص الگوی متعارف بیمه از سوی فقهای اهل سنت موجب معرفی الگوی جدیدی برای پوشش ریسک و بیمه به عنوان جایگزین شد که تکافل نام گرفت. بعضی از فقهای عامه ایراداتی را بر بیمه وارد کرده‌اند که البته در میان فقهای عامه متفق‌القول نیست. اما به‌طور کلی فقه عامه به دلیل وجود سه عامل غرر (نااطمینانی)، ربا و قمار در عقد بیمه، آن را با شریعت ناسازگار دانسته و رد کرده‌اند و با معرفی بیمه تکافل به جای آن باعث حذف این شبهه‌ها از قرارداد بیمه گردیده‌اند. براین اساس در جریان الگوی تکافل، شرکتی شکل می‌گیرد که مبنای عمل آن مشارکت اعضا (بیمه‌گذاران - در معنای متعارف) و نهادهای شرعی عملیات مالی و اقتصادی (از جمله مضاربه) است.

اقتصاد و ... است که با این نگاه، تعابیری همچون تکافل معنوی، تکافل فرهنگی، تکافل سیاسی، تکافل اقتصادی و ... جلوه‌نمایی خواهند نمود. با این تعریف، تکافل اقتصادی اسلام عبارت خواهد بود از: «اهتمام عمومی مسلمانان به امور اقتصادی هموعان». این نظام اقتصادی دارای 2 اصل اساسی است:

- کفالت همگانی (ناشی از رابطه اخوت و عضویت در جامعه واحد بشری)؛
- سهیم بودن جامعه در اموال و درآمدهای دولتی (ناشی از ضمان اعاله).
- علاوه بر آن این نظام اقتصادی دارای اثرات بسیار مهمی است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:
- اثرات اقتصادی (تعدیل ثروت، تداول ثروت، رفاه عمومی)؛
- اثرات اجتماعی (جلوگیری از استثمار و ارتقاء روح اخوت)؛
- اثرات سیاسی (تقویت رابطه بین امام و مردم، و قدرت سیاسی)؛
- اثرات معنوی (تطهیر فرد و جامعه، محبوب الهی شدن (تقرب الهی)، نورانیت فرد و جامعه).

تکافل اقتصادی اسلام
عبارت خواهد بود از:
«اهتمام عمومی مسلمانان به
امور اقتصادی هموعان»

4-1. الگوهای عملیاتی مهم در تکافل

از دیدگاه مدیریتی، تکافل سیستمی است که به موجب آن گروهی از افراد که شرکت کنندگان خوانده می‌شوند برای پرداخت یک میزان مشخص به صندوق تکافل به توافق می‌رسند. این صندوق توسط یک متولی با عنوان متصدی تکافل اداره می‌شود که سرمایه‌گذاری‌های صندوق تکافل را بر مبنای اصول شریعت انجام می‌دهد و به شرکت کنندگان در صورت متحمل شدن خسارت یا مواجه شدن با یک حادثه ناگهانی، خسارت پرداخت می‌کند.

این نوع پوشش بیمه در الگوهای مختلفی در دو سطح عمومی و خانواده و شش قالب عقد مضاربه، وکالت، وقف و ترکیب میان عقد وکالت و مضاربه (عقد بی‌نام) و ترکیب میان عقد وکالت و وقف و نیز عقد ودیعه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در قالب عقد مضاربه بیمه‌گذاران حق بیمه‌ای به عامل (شرکت تکافل) پرداخت می‌کنند تا عامل به صورت مشاع حصه‌ای از سود حاصله از آن را برای خود به عنوان حق‌العمل بردارد. پرداخت این حق‌العمل بدین جهت است که وی متعهد می‌شود در صورت به وجود آمدن خسارت، از محل منافع حاصله و سرمایه آن را جبران کند و در صورت عدم کفایت لازم است از محل یک وام قرض‌الحسنه آن را جبران کند.

در قالب عقد وکالت نیز موکل - که بیمه‌گذار است - باید حق بیمه‌ای را به عنوان حق‌الوکاله به وکیل پرداخت کند تا وی در مواقع ایجاد خسارت، اذن جبران خسارت را داشته باشد؛ بدین منوال که وکیل، حق‌الوکاله‌ای به عنوان اجرت خود از این حق بیمه اعطایی برداشته و بقیه را به عنوان سرمایه موکل خود نگه می‌دارد. در این صورت، ید وی نیز

ید امانی خواهد بود. همین طور شرط عدم عزل وی یا شرط عدم عزل موکل نیز صحیح بوده و می‌توان در صورت فوت موکل آن را وصیت محسوب کرد. در قالب وقف نیز بیمه‌گذار حق بیمه‌ای را به صندوق بیمه که خود موقوفه بوده و شخصیت حقوقی دارد می‌پردازد و متولی آن، حقی به عنوان حق‌التولیه برداشته و در صورت ایجاد خسارت به یکی از واقفان، مبلغی را به عنوان خسارت تأدیه می‌کند.

در قالب عقد بی‌نام که ترکیبی میان وکالت و مضاربه است، عامل اجرایی سهم تناسبی ثابتی از سهم‌های پرداختی توسط بیمه‌گذاران به علاوه سهمی از سود حاصله از سود سرمایه را دریافت می‌کند. لازم به ذکر است که در تمامی الگوهای تکافل، بیمه‌گذاران و عامل بیمه که به نوعی بیمه‌گر تکافلی است، عضو یک شرکت مستقلی می‌باشند که می‌تواند تعاونی فرض شود. در واقع با تولد هر قرارداد تکافلی میان عامل و بیمه‌گذار تکافلی، یک عضو به این شرکت تعاونی اضافه می‌شود. برخی این نوع بیمه را شبیه «بیمه تعاونی» می‌دانند در حالی که این دو نوع بیمه دارای تفاوت‌های بسیاری با یکدیگر می‌باشند هرچند که دارای اصول مشابه نیز می‌باشند که مهم‌ترین تشابه را می‌توان در روح

در قالب عقد بی‌نام که ترکیبی میان وکالت و مضاربه است، عامل اجرایی سهم تناسبی ثابتی از سهم‌های پرداختی توسط بیمه‌گذاران به علاوه سهمی از سود حاصله از سود سرمایه را دریافت می‌کند.

تکافل، تلفیق
میان بیمه رایج
و روح تعاون در
بیمه‌های تعاونی است.

از کنفرانس‌ها و سمینارها بود. صنعت تکافل در سودان در اواخر دهه 1970 شکل گرفت. شرکت‌های مشابهی در همین دوره در خاورمیانه فعالیت خود را آغاز کردند. در همین سال‌ها شرکت بیمه اسلامی عربی¹ در امارات متحده عربی و شرکت بیمه اسلامی در سودان تأسیس شدند. اما زمان بیشتری برای توسعه جدی این الگو مورد نیاز بود. در سال 1984، مالزی به عنوان کشوری پیشرو در این حوزه، اقدام به تدوین و تصویب اولین چهارچوب حقوقی برای تکافل نمود. این قانون، زمینه‌ای مناسب برای موفقیت الگوی تکافل در مالزی و سایر کشورهای جنوب شرق آسیا ایجاد نمود. اولین شرکت رسمی فعال در حوزه تکافل در کشور مالزی در سال 1985 تأسیس گردید. در پاکستان قانون تکافل از سال 2005 به اجرا درآمد و شرکت تکافل پاکستان - کویت در همان

تعاون و همکاری در هر دو دانست. در واقع تکافل، تلفیق میان بیمه رایج و روح تعاون در بیمه‌های تعاونی است. اختلاف بین تکافل و بیمه متداول را نیز می‌توان در روش‌های ارزیابی و برخورد با ریسک و نحوه مدیریت صندوق تکافل و همچنین اختلاف بین مجری (بیمه‌گر) و مشارکت‌کنندگان (بیمه‌گذار) مشاهده نمود.

2. وضعیت بیمه تکافل در جهان از پیدایش تا حال

همانگونه که بیان شد؛ از نیمه دوم قرن بیستم، بیان برخی ابهامات و نواقص فقهی در خصوص الگوی متعارف بیمه از سوی فقهای اهل سنت، موجب معرفی الگوی جدیدی برای پوشش ریسک و بیمه به عنوان جایگزین شد که تکافل نام گرفت. در دهه‌های 1960 و 1970 مسئله بیمه، موضوع بحث بسیاری

1. Islamic Arab Insurance Company (IAIC)

نظر داده‌اند که این نظرات در سه دسته طبقه‌بندی می‌شوند. بعضی از فقها مانند گیلانی مشکلات ربوی، غرری و قمار را بودن این عقود را مطرح کرده‌اند که به واسطه این اشکالات، عقد بیمه را باطل دانسته‌اند، بعضی مانند امام خمینی (ره) نیز آن را کاملاً صحیح دانسته‌اند و بعضی نیز همچون شهید مطهری بعضی از اقسام بیمه را مردود و بعضی را صحیح می‌پندارند. فقهای شیعه کوشیده‌اند که اشکالات مطرح شده در مورد بیمه را که هم از ناحیه فقهای عامه و هم از ناحیه فقهای امامیه مطرح شده‌اند با عرضه بر عموماً ادله مانند «ووفوا بالعقود» و «آیه تجارت» و حدیث نبوی «المؤمنون عند شروطهم» و سایر ادله یا از راه انطباق عقود معهوده فقهی مانند ضمان، صلح، هبه و بعضاً جعله با عقد بیمه، مستند فقهی صحت این عقد را تبیین کنند. اما امروزه در جهان به تکافل با دیدی صنعتی نگریسته می‌شود و همانگونه که بیان شد فارغ از مباحث فقهی، با توجه به اثرات مفید صنعت تکافل، این صنعت مورد توجه تمامی جهانیان اعم از مسلمان و غیرمسلمان قرار گرفته است و با توجه به آمار جهانی، تکافل در سال‌های اخیر رشد نسبتاً خوبی داشته است. بنابراین تکافل به عنوان سیستمی نو در عرصه بیمه و مدیریت ریسک، صنعتی جامع است که با تمام بخش‌های اقتصادی رابطه داشته و می‌تواند برای اقتصاد کشور مفید باشد. بنابراین در کشور ایران نیز این صنعت جدید می‌تواند زمینه مناسبی برای ایجاد اشتغال و افزایش درآمد ملی باشد و برای اقتصاد ملی نرخ‌های بیکاری بالا، بسیار مفید بوده و نویدبخش سودهای خوبی برای کارآفرینان باشد. همچنین صنعت تکافل در بستر فرهنگ دینی متولد شده است و هرچند بر خلاف علمای اهل سنت، علمای شیعه مشروعیت بیمه را فی‌الجمله

سال فعالیت خود را آغاز کرد. در حال حاضر پنج شرکت تکافلی در پاکستان مشغول فعالیت هستند. در کشورهای حوزه خلیج فارس نیز قوانینی در ارتباط با تکافل در بحرین و عربستان تدوین شده‌اند.

صنعت تکافل از یک سو به جهت تطابق با دو دیدگاه فقهی امامیه (شیعی) و عامه (سنی) و از سوی دیگر به عنوان جزئی از نظام مالی رو به رشد اسلامی، با سرعت بالایی در حال رشد و گسترش است، به طوری که هم اکنون بیش از صدها شرکت تکافل و چندین شرکت تکافل اتکایی در جهان اسلام فعالیت می‌کنند و نه تنها در کشورهای اسلامی، بلکه در کشورهای دیگری از جمله آمریکای شمالی، استرالیا، چین، روسیه و چند کشور اروپایی نیز شاهد تأسیس شرکت‌های متعدد عرضه‌کننده محصولات تکافل هستیم. همچنین در شش شرکت بیمه اتکایی متعارف در جهان، خدمات اسلامی به شرکت‌های تکافلی ارائه می‌گردد. از عمده‌ترین بازارهای تکافل، پنج بازار عمده مالزی، اندونزی، عربستان سعودی، امارات متحده عربی و بحرین می‌باشند که بهترین عملکردها را در بازارهای تکافل داشته‌اند. این پنج کشور هم از نظر توسعه بازار و هم از نظر مقررات و قانون‌گذاری، وضعیت به نسبت مناسبی در ارتباط با الگوی تکافل ارائه نموده‌اند.

3. جایگاه تکافل در ایران

به دلیل صحیح بودن بیمه‌های متعارف، نیازی به این نوع بیمه‌ها در ایران نبوده است و بالطبع این مسئله نیز در فقه امامیه به صورت مستقیم بحث نشده است ولی رده‌هایی از این مسئله در فقه امامیه پیدا می‌شود؛ معروف است که اولین فقیه امامیه که در باب بیمه نظر داده است شیخ حسین حلی از مدرسین حوزه نجف است، بعد از ایشان فقهای زیادی در این زمینه

تکافلی در ایران، دولتمردان و دست‌اندرکاران بیمه‌ای کشور باید نسبت به فراهم کردن بسترهای فرهنگی و حقوقی - اقتصادی این صنعت اقدام نمایند تا بتوانیم از مزایای حضور و رقابت این نوع شرکت‌ها در ایران بهره ببریم. البته در سال‌های اخیر با تشکیل شورای فقهی در بیمه مرکزی ج.ا.ی و پژوهش‌های گروه مطالعات اسلامی پژوهشکده بیمه در این زمینه، تلاش‌ها و اقدامات مثبتی در جهت تشکیل و استفاده از این نوع شرکت‌های تکافل و بومی‌سازی نمودن آنها صورت گرفته است. امید آنکه این تلاش‌ها گامی مثبت در جهت توسعه و تحول در صنعت بیمه ایران باشد.

منابع:

منابع جهت استفاده علاقه‌مندان در دفتر نشریه تازه‌های جهان بیمه موجود است.

پذیرفته‌اند لکن تکافل محصولی اسلامی است و طبعاً هم‌خوانی بیشتری با عقاید و فرهنگ ما دارد. مفاهیمی چون تعاون، مشارکت دوطرفه، تبرع، تقسیم سود در بین مشارکت‌کنندگان و ... که در مکانیسم بیمه‌های تکافل به کاررفته‌اند، از جمله مفاهیم مقدس در فرهنگ ما هستند. علاوه بر این با حضور شرکت‌های تکافلی در کنار شرکت‌های بیمه مرسوم، امید آن می‌رود که رقابت مناسبی از نتیجه کار این دو نظام و شرکت‌های بیمه‌ای متناظر آنها به وجود آید که این رقابت می‌تواند از دو منظر مفید و اثربخش باشد. اول از منظر رقابت اقتصادی بین دو بنگاه اقتصادی و دوم از منظر رقابت دو نظام بیمه‌ای، که شاید برآیند این دو نوع رقابت می‌تواند باعث اثربخشی بیشتر رقابت بین این دو نوع نظام باشد. رقابت فکری بین این دو نظام بیمه‌ای نیز می‌تواند منشأ اثرات و تحولات و تولیدات علمی بسیاری در فضای کسب‌وکار بیمه شده و احتمال نوآوری و خلاقیت را در هر دو نظام افزایش دهد.

بنابراین، با توجه به مزایای حضور شرکت‌های